

ЄВРОПЕЙСЬКА П'ЯТІРКА У ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ

«Людей там немає, а є прекрасні ліси, річки, озера. Це абсолютно чудова природа українського та білоруського Полісся, і там живність розвинулась абсолютно дивним чином».

*Михайло БАЛОНОВ,
консультант Міжнародного комітету ООН*

Аварія на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 року тому й називається катастрофою, що її наслідки – матеріальні й моральні – були не просто тяжкими, але й, часто, незворотними. Крім виведення з господарської сфери діяльності кількох сотень тисяч гектарів земель, були переселені зі своїх домівок за межі 30-кілометрової зони 110 тисяч місцевих мешканців.

Водночас, ці два важливі чинники – радіоактивне забруднення й відсутність на такій величезній території людей – не могли не вплинути на життєдіяльність (розвиток чи занепад) місцевої флори й фауни. Тому не дивно, що упродовж наступних років ця територія стала найважливішим джерелом інформації для наукових досліджень.

Час показав: хоча живі організми є найбільш вразливими до дії іонізуючого випромінювання, але негативні зміни на рівні угруповань тваринного світу відзначалися лише в перші два-три роки після аварії на найбільш забруднених ділянках. А от надалі склад і структура зооценозів поступово змінювались у напрямку відтворення автохтонних, властивих саме для даної природно-географічної зони, комплексів.

ВТОРИННІ ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ

Дослідження, проведені впродовж 1986 – 1996 років, виявили значне зростання чисельності видів мисливської фауни, збільшення

чисельності рідкісних і навіть появу раніше зниклих з території видів. Головне, що встановили науковці вже на той час: тваринний світ зони відчуження спонтанно відновлюється до стійкого стану, що був характерний до початку інтенсивного освоєння Поліського регіону в XVIII ст. Це явище дослідники назвали вторинними екологічними наслідками.

Європейська п'ятірка виникла як аналог великої африканської п'ятірки: лев, леопард, слон, носоріг, буйвол

Ситуацію з самовідновленням у зоні відчуження тваринного й рослинного світу обов'язково потрібно було використати для збереження та відтворення біологічного різноманіття не лише України, а й усієї Європи. Щоправда, ця можливість тривалий час була поза увагою керівних органів: акцент робився на питаннях поводження з радіоактивними відходами та виведення ЧАЕС з експлуатації.

Однак непростий шлях до створення інструменту для збереження й відтворення природного середовища було подолано, і 26 квітня 2016 року Президент України підписав Указ «Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника».

ВЕЛИКА ЄВРОПЕЙСЬКА П'ЯТІРКА ЯК ВИДИ-СИМВОЛИ

Видовий склад хребетних тварин Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповід-

ника (далі – ЧРЕБЗ) налічує понад 300 видів. Це – ссавці, риби, амфібії, плазуни та птахи. Усі вони цікаві та важливі для довкілля.

Утім, для презентації широкій громадськості використовують види-символи – тих представників тваринного світу, які є об'єктами першочергової уваги, зокрема у галузі охорони природи. У нашому випадку – це блискуча європейська п'ятірка великих ссавців: ведмідь бурий, зубр або бізон європейський, рись євразійська, вовк та лось. Чому саме вони? Бо Чорнобильський заповідник – це, переважно, резерват європейської лісової фауни.

Європейська п'ятірка виникла як аналог великої африканської п'ятірки – лев, леопард, слон, носоріг, буй-

вол. Ці п'ять тварин у XIX – XX ст. були елітними трофеями для мисливців. У деякому сенсі вони стали символами дикої, екзотичної та небезпечної природи цього континенту, яку прагнули приборкати. Та з часом тварини цієї п'ятірки з об'єкта полювання перетворилися на об'єкти охорони.

Європейська велика п'ятірка теж має види, що підлягають охороні.

ВЕДМІДЬ БУРИЙ

В історичні часи ведмідь бурий зустрічався по всій території України – від поліських лісів до дніпровських пісків та гірського Криму. Втім, протягом XV – XX ст. чисельність та розповсюдження цього виду поступово скорочувалися. На думку науковців, цьому було дві основні причини: пряме переслідування ведмедя як хижака і зменшення, внаслідок вирубування, лісових масивів, які є його основним місцем мешкання. На початок XX ст.

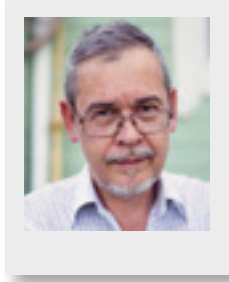
представники цього виду збереглися лише у Карпатському регіоні. На Поліссі усі особини зникли наприкінці XIX – початку XX ст.

Перші сигнали про появу ведмедя на території зони відчуження з'являються на початку 90-х років. Інформація надходить як з української, так і з білоруської ділянок зони відчуження (Поліський державний радіаційно-екологічний заповідник). На білоруській території систематично спостерігати цього звіра починають з 2003 року, а в 2007-му білоруські колеги фіксують появи самиці з двома ведмежатами.

У 2003 році на українській ділянці зони відчуження працівники ДСВКЛП «Чорнобильліс» вперше знайшли сліди ведмедя. Впродовж наступних десяти років фахівці подекуди відзначали ознаки перебування звіра: подряпини на деревах, сліди.

2014 року, під час британсько-українського проекту дослідження біорозмаїття, у зоні відчуження було встановлено велику кількість автоматичних фотопасток. У жовтні цього ж року одна з них зафіксувала бурого ведмедя. Отже, науковці змогли твердо сказати: «Бурий ведмідь на території зони відчуження існує, це доведено».

Впродовж наступних трьох років фотопастки зафіксували ще 16 разів появу ведмедя, а в липні 2018 року фахівцям Чорнобильського центру з проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів і радіоеколо-

«Особлива категорія видів, які добре відомі кожній людині, і сучасна історія популяції яких тісно сплетена з історією самої людини у тій чи іншій місцевості, країні, континенті. Їхня охорона, як правило, залежить майже винятково від ставлення до них людей, і успіх кожної природоохоронної активності визначається лише одним – загальним рівнем культури сучасного природокористування, рівнем відповідальності кожної пересічної людини за долю таких видів. Поняття видів-символів активно використовується для розвитку природоохоронних ініціатив у всьому світі»

Ігор ЗАГОРОДНЮК, український зоолог

гії вдалося зафіксувати грізного хижака на відео.

Усе це була фіксація одиноких тварин, які, здебільшого, зустрічалися біля кордону з Білоруссю. Аж ось на початку серпня 2018 року працівниками егерської служби ЧРЕБЗ виявлено сліди бурого ведмедя поблизу с. Черевач, що за 9 км на південь від міста Чорнобиль. Звір переходив автодорогу Дитятки – Чорнобиль зі сходу на захід, залишивши на піщаному острові перехрестя доріг чіткі сліди усіх чотирьох лап. За словами науковців та егерів, тварина ще жодного разу не заходила у ці місця й не наближалася так близько до міста.

Загалом, з початку цього року за даними егерської служби зафіксовано близько 10 випадків присутності вед-

медя на території заповідника. Однак офіційно контактів цього звіра з людиною чи його виходу до місць розташування підприємств зони відчуження, заселених територій не зафіксовано.

Дослідженням ведмедя займаються фахівці Чорнобильського заповідника, Міжнародної радіоекологічної лабораторії Чорнобильського центру та зоологи Київського зоопарку. Попри невеликий масив даних, який є сьогодні у розпорядженні спеціалістів, можна стверджувати, що ці звірі не мають якихось біологічних особливостей, пов'язаних з дією радіаційного фактора.

На сьогодні учені не можуть стверджувати, що на території заповідника є стабільна група особин цього виду. Скоріше за все, ми спостерігаємо процес освоєння видом нових ареалів. Величезна територія (понад 450 000 га разом із сусіднім білоруським заповідником), умови та кормова база відповідають біології цього звіра. На думку вчених, у майбутньому на території двох заповідників може комфортно проживати приблизно 40 ведмедів.

ЗУБР, АБО БІЗОН ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Зубр – звичайний, хоча й малочисленний вид давніх поліських пуш. На території Прип'ятського Полісся зубр існував сотні років. Проте повністю зник уже в XVIII ст.

Нині на території східної частини Європи у природних умовах зубри

мешкають на території Польщі та Білорусі. У Поліському державному радіаційно-екологічному заповіднику перебуває майже 120 тварин. Саме вони періодично з'являються на території Чорнобильського заповідника.

Відновлення популяції бізона європейського є найскладнішим завданням у порівнянні з іншими видами ссавців

Спроби відновити популяцію зубрів на українській території були невдалими. 1998 року до зони відчуження було завезено двох тварин (самицю й самця), яких тримали в акліматизаційному вольєрі. На жаль, ця пара загинула.

Вперше сліди зубра (екскременти) на українській території зони відчуження були знайдені у квітні 2012 року під час обстеження лісових масивів Луб'янського лісництва. У березні 2015 року на одній з ділянок цього ж лісництва фотопастка зафіксувала дорослого бика. Впродовж 2015 – 2016 років фотопастки 19 разів фіксували появу зубра у секторі між с. Бовище, Красне, Товстий Ліс.

14 серпня 2018 року експедиційна група вчених з ЧРЕБЗ та Чорнобильського центру з проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів і радіоекології у секторі між с. Ладижичі, хуторами Золотніїв та Заглиб'я (що набагато південніше від вищезгаданих місць фіксації) знайшла сліди зубра – його свіжі екскременти. Щоправда, відстежити напрям руху

тварини по сліду тоді не вдалося.

Для комфортного існування зубра необхідні великі простори. Власне територія ЧРЕБЗ відповідає всім біологічним умовам для постійного перебування та розмноження цього

рідкісного для Європи виду тварин.

Український вчений І. Т. Сокур у своїй книзі «Історичні зміни та використання фауни ссавців України» (Київ, 1961) наводить такі дані: «Життя цих тварин становить у середньому 40 років. Статевозрілими вони стають після трирічного віку, а розмножуватися починають лише на шостому році життя. Після дев'ятимісячної вагітності самки народжують одне теля. Якщо врахувати, що наступна вагітність настає через 2-3 роки, а тривалість життя самок на 10 років менша, ніж у самців, то весь приплід від однієї самки за все її життя за вдалого збігу обставин становитиме...16 (голів)».

На думку фахівців, на територіях Чорнобильського та Білоруського заповідників потенційно може існувати декілька сотень зубрів, що є необхідною умовою для їхнього порятунку як виду. На сьогодні обидва заповідники можна розглядати як перспективний осередок вільного великого угруповання зубрів, що відповідає цілям і завданням міжнародної програми збереження виду.

Учені Чорнобильського заповідника з оптимізмом прогнозують, що дикий європейський бик, за умов належної охорони та контролю, зможе стати звичайним компонентом зоокомплексів українського Полісся.

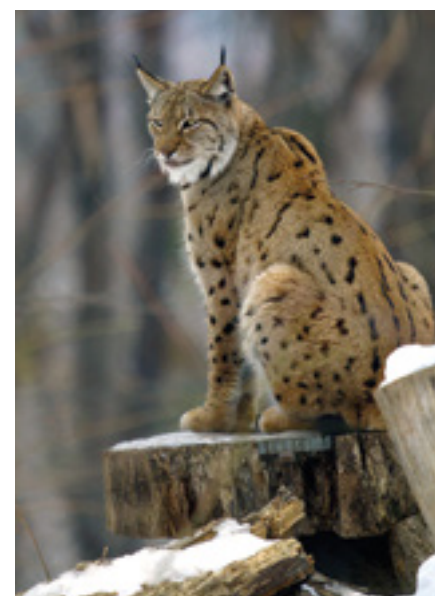
РИСЬ ЄВРАЗІЙСЬКА

Колись рись була звичним для Полісся звіром, але через знищення лісів і пряме переслідування її людиною ще в XIX ст. стала рідкісною. А на початок XX ст. і зовсім зникла. Браконьєрство, фрагментарність ареалу та збіднення кормової бази призвели до тривалої депресії виду. Залишилися лише поодинокі історичні свідчення короточасної появи тварин в Україні.

Про повернення рисі у наші ліси стали говорити лише в останнє десятиріччя. Фото та відео зі встановлених пасток стверджують, що цей рідкісний вид повернувся у колишні місця проживання.

Найбільш виразно це помітно на територіях, які збезлюдніли після аварії на ЧАЕС. Першу появу рисі зафіксовано у Поліському державному РЕЗ (Білорусь) 1991 року. На українській ділянці зони відчуження вчені вперше зафіксували рись 2000 року. Було виявлено 10 особин звіра на території в 500 кв. км.

З 2012 року й по сьогодні фотопастки, розставлені науковцями у зоні відчуження, надають про цю тварину

більше інформації. Доведено, що цей великий хижак водиться практично на всій території нашого заповідника, включаючи території навколо населених пунктів. Великі угруповання звіра спостерігали в районі сіл Старі Шепеличі, Чистогалівка, Вільча, Денисовичі, Паришів, Ладижичі, Теремці. На деяких ділянках рись зустрічається рідко.

Рись – автохтонний вид даного регіону. Факт самостійного повернення й помітний приріст чисельності вказує на те, що умови зони відчуження повністю відповідають біологічним потребам тварини. Адже негативний вплив людини (господарська діяльність, браконьєрство) щодо рисі та тварин, які є для хижака кормовою базою, зведено до мінімуму.

Величезна територія, розмаїття біотопних умов, багата кормова база (косулі, зайці, тетеруки, рябчики тощо) зможуть забезпечити формування самопідтримуваної популяції.

ВОВК

Вовк на території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника – найпоширеніший хижий звір. Збільшенню його популяції сприяють як багата кормова база, так і відсутність жорсткого тиску з боку людини.

Так, 1987 року на території зони відчуження нараховувалися лише

три вовчі сім'ї й кілька звірів-одинаків. А вже за наступні 5 – 7 років їхня чисельність зростає до 7 сімей. У цілому, багаторічні дослідження вказують на те, що чисельність вовка доволі стабільна – ті самі 7 зграй, які мають загальну чисельність 40 – 60 особин.

Вовки зони відчуження мають деякі екологічні особливості. По-перше, ці тварини не уникають, а навіть використовують штучні елементи ландшафту: дороги, полишені населені пункти та окремі споруди. По-друге, зміна часу активності – тут тварини активні не лише в ранковий або вечірній період, а і впродовж всього дня.

ЛОСЬ

Лось – типовий, один з найбільших за розмірами й відносно численний звір на території Чорнобильського заповідника. Споконвіку найбільше лосів проживало саме на Поліссі. Але вже на кінець XIX ст. їхня кількість різко знизилася.

В 1938 році український зоолог О. О. Мигулін писав про лосів, що «...цей звір минулої фауни України й в останній час зберігся лише в одиничних екземплярах на півночі Київської та Чернігівської областей». Щоправда, згодом лось дещо відновив свої ареали, кількість поголів'я тварин збільшилась. Але можливості відповідних екосистем ніколи не досягали природного максимуму. Часто науковці та прихильники дикої природи

висловлювали своє занепокоєння долею лосів як виду в Україні.

Внаслідок утворення величезних територій після відселення людей із радіаційно-ураженої зони лосі збільшили свою популяцію. На сьогодні лось найбільш розповсюджений представник копитних. Саме його дослідники фіксують найчастіше на фотопастках.

ВИСНОВКИ

Як бачимо, перед новоствореним об'єктом заповідної справи – Чорнобильським радіаційно-екологічним біосферним заповідником – стоїть надзвичайно багато завдань. Від вивчення популяцій диких тварин і рослин, їх облік, збереження й створення відповідних природних умов для їхнього розмноження та саморегуляції до зменшення антропогенного впливу на процеси в дикій природі та підвищення загального рівня культури в природокористуванні.

Це – робота не на одне десятиріччя, а для багатьох поколінь людей заради майбутнього, заради відновлення та вдумливого збереження її Величності Природи.

Денис ВИШНЕВСЬКИЙ,
Станіслав ГУМЕНЮК,
Ольга РОЗУМЕНКО,
Чорнобильський
радіаційно-екологічний
біосферний заповідник

